

CIKLUS ÉS VARIÁCIÓ KRÚDY KORAI ELBESZÉLÉSEIBEN

A Krúdy-recepció az ismétlések, variációk sokaságát, jelentőségét a Krúdy-szöveg mintája tekintetében alapvetőnek gondolja. Tanulmányomban ennek néhány első korszakbeli változatát szeretném vázlatosan bemutatni a pálya legkorábbi darabjait vizsgálva.

A komédiás leány az egyik legkorábbi Kúdy-elbeszélés, a Szabolcsi Szabadsajtóban jelent meg 1893. október 15-én, 22-én és 29-én, három részletben. Az Orsova 1894. december 16-i számától kezdődően közli Az „Öreg” meséiből című, lazán szerkesztett elbeszélésciklust, melynek utolsó, XV. darabja négy folytatásban jelenik meg 1895. május 12-e és június 2-a között, a címe: *Történet a régi szerelemről*. A két elbeszélés közötti kapcsolatot a jegyzetekben a Kalligram összkiadása nem jelzi, nyilván szerkesztői döntés következtében, feltehetően azért, mert a két szövegnek nemcsak a címe nem egyezik, de Krúdy a történet szövegén is jelentős változtatásokat eszközölt. A történet háttéréül a dzsentri világ szolgál, maga az elbeszélés pedig egy szerelmi „drámá”-t mesél el; az elbeszélés elején a narráció jelene már ezt a helyzetet rögzíti, az előtörténetet és a következőeményeket később ismerjük meg: eszerint a feltehetően sikkasztó apa árva lánya, Berkessy Anna, kinek csak egy testvérbátyja van, beleszeret egy helyi birtokos ifjúba, Mády Farkasba, aki eljegyzi Annát; bár az öreg Mády először ellenzi a házasságot, végül lassan megenyhül, azonban két héttel az esküvő előtt meghal. Az elbeszélő Mády nézőpontjából „[u]nalmas hosszú”-ként írja le a gyászévet, melynek során a vőlegény egész nap a menyasszonyánál „lebzsel”,

akinek „arany pókhálós, rózsaszínű terveket”¹ segít szőni az egybekelelésről. Az idézett jelzők sejteni engedik, hogy a tervek valószínűleg nem Mády ízlése szerint alakulnak. A lány „virágmézzel” élne, „csókokkal”² táplálkozna, míg Mády inkább „rostbafstek-öt és Chateaubrian-t” ebédelne, illetve a korábbiiban a bélszín helyett „édes Pommery” szerepel, ami nem tűnik túl jelentős változtatásnak, később azonban Renc Idáról épp azt tudjuk meg, hogy szerette a francia pezsgőt, és a vármegyebeli fiatalság is azzal dicsekszik a tiszteletére rendezett „muri” előtt, hogy pezsgő is lesz. Mindez azért lehet fontos, mert a nagyon rövid szövegrészben is érzékelteti a férfi elkötelezettségének fokozatos változását: a pezsgő a könnyűvé-rű nővel és a mulatással asszociálódik, míg az elbeszélés itt két párhuzamosan futó diskurzust szólaltat meg, a rövid bekezdésekkel is érzékeltetve, hogy ennek egy-egy stádiumát láthatjuk, ez pedig a későbbi változatban jobban érvényesül. Az a narrátori közlés, hogy a „leány határozottan kezdett unalmas lenni a maga szentimentalizmusával” (mely tehát Mády nézőpontjának felel meg), már pontosan jelzi azt a jövőbeli történést, amiről az elbeszélés elején, ha nem is részleteiben, már értesültünk: ahelyett, hogy elvennie Berkessy Annát, megszöktet egy cirkuszlovarnót, visszaküldi a gyűrűt; a nővel később Pestre utazik, ahol pedig a kapcsolatuk rossz véget ér.

A két szöveg tehát a cím különbözőségén túl sem egyezik meg, egymás variációinak tekinthetők. Az egyik típusú változtatás stiláris, a bevezetés végén például *A komédiás leányban* azt olvassuk: „tovább nem tudta folytatni, felszakadt melléből a régen elfojtott zokogás, és nagyon keservesen sírt. Szép, plasztikus teste megrándult a fojtogató sírás terhe alatt...”³ *A Történet a régi szerelemről*-ben pedig ezt: „Az

¹ KRÚDY Gyula *összegyűjtött művei. Elbeszélések 1.*, s. a. r. BEZECZKY Gábor, GAJÁN Éva, Pozsony, Kalligram, 2005, 371.

² *I. m.*, 371.

³ *I. m.*, 24.

utolsó szavaknál tovább nem bírta, felszakadt melléből a rég elfojtott zokogás, és nagyon keservesen sírt. Szép plasztikus termete meg-megrándult, amint ott feküdt odaroskadva a selyem chaiselongue-n; égő, könyáztatta [sic!] nedves arcát betemetve a párnák közé...”⁴ A stílris változtatás talán értékelhető a későbbi Krúdy-próza jelzőhalmozása felől. Fontosnak tűnő változtatás a harmadik rész rövidítése, két szempontból. Az elején azt olvassuk: „Mády is kezdett engedékenyebb lenni, s lassan, csendesen megbékült azzal a gondolattal, hogy a fia sikkasztó leányát vezeti oltárhoz.”⁵ majd az apa halálával kapcsolatban: „Talán, nem akarta már megélni a Mády-vér elfajulását, hogy úgy sietett a föld alá.”⁶ A kettő közötti feszültség jól érzékelhető, az utóbbi Mády korábbi álláspontjának felelne meg. Talán ez magyarázza, hogy a *Történet a régi szerelemről* című változathoz kimarad. Úgyszintén kimarad Mády saját árvaságáról szóló gondolata, melyben apjának és nagybátyjának korábbi *sítkéiről* is megemlékezik, például arról, hogy a faluvégi boltosra rágyújtották a házat, mert zsidó volt. Ennek a résznek az elhagyása is a történet feszesebbé tételét eredményezi a történethez nem kapcsolódó mellékszál kiiktatásával. Az antiszemita felhang és az elhagyás között feltehetően nincs összefüggés, mert *Történet a régi szerelemről* ötödik része új betoldás, mely egyrészt jellemzi a vármegyei *dzsentrifjúk* életmódját, másrészt valamelyest az antiszemita felhangot is visszavezeti a történetbe, hacsak áttételesen is, amennyiben a zsidó asszonyokat mint könnyű vérű csábítókat írja le – legalábbis Ida, az általa énekelt dal teljes szövegével szemben ilyen értelemben használja, és ilyen értelmű a vármegyei aranyifjúság reakciója is. A dal ilyen értelmezését mindkét esetben a nonverbális gesztusok leírásával jelzi az elbeszélő. Fontos és lényegi különbség

⁴ I. m., 366.

⁵ I. m., 27.

⁶ I. m., 28.

azonban, hogy ennek a betétnek itt, szemben a korábbi változat „stiklijével”, funkciója van: az említett mulatságon a Mádyt elcsábítani akaró Renc Ida a „Zsidó leány” című darab refrénjét énekli, melynek középső része így szól: „Férjeket teszünk tönkre / úrficskákat csábítunk el”, s pontosan ez az, amit Ida tesz. Ilyen értelemben a dal olvasható a későbbi darab, a *Történet a régi szerelemről* című elbeszélés mise en abyme-jaként. S fontos a részlet azért is, mert később Ida egy „Zengerei”-ben kap munkát, jóllehet „csúnya, rikácsoló hangon énekel”. A megyei dzsentrifúák reakciója azonban hasonló a harmadrangú mulató közönségéhez: „szép volt nagyon: a hang az mellékes.”⁷ (Hozzátehetjük: bár Ida fő attrakciója korábban is a szépsége volt, az elismerést a produkciójának is köszönhette – „a cirkusz csillaga” volt –, ehhez képest prostituálódott Pesten.) Ez a változtatás tehát kifejezetten irodalmi szempontú, Krúdy gyorsan kifejlő tehetségét bizonyítja, akárcsak a történet végének elhagyása. A *Történet a régi szerelemről* úgy végződik, hogy teljes elszegényedésük után Rencz Ida egy katonatiszttel megcsalja Mádyt, aki elhagyja, de meghagyja az új címét, ha a katona párbajozni akar na vele, s a zárómondat: „A sors verte ezt az embert, az elhagyott menyasszonyért.”⁸ A *komédiás leány* azonban folytatódik, két további résszel. Az első a párbaj leírása, melyben a kadét a szabályokat megszegve súlyosan megsebesíti Mádyt; a másodikban az elbeszélő röviden beszámol a párbajsegédek és a kadét további sorsáról, arról, hogy sikerült a párbajt titokban tartani, illetve hogy Mády felépül, s aggódik Ida miatt. Levelet kap Temesvárról, melyben Ida bejelenti a halálát, s bocsánatot kér. Mády Temesvárra utazik, s kiderül, Ida marólúgot ivott. Mády szavai hasonlóan értékeli Ida sorsát, mint a VI. rész végén az elbeszélő az övét: „Hát mégis elérte végzete!... Megbüntette a sors, kivel dacolni akart. Tönkretette boldogságo-

⁷ I. m., 376.

⁸ I. m., 379, 34. – a korábbi szövegben vessző nélkül.

mat... pellengérré állított egy leányt s... megérdemelte sorsát”. A közös vonás a két értékelésben az, hogy Mádyt (legalábbis részben) mindkettő ártatlannak tudja (bár az „elhagyott menyasszonyért” kifejezés okot látszik rendelni a sorsveréshez). Ebből a szempontból a *Történet a régi szerelemről* azért tekinthető sikerültebbnek (amivel nem állítom, hogy esztétikailag kimagasló teljesítmény volna), mert ott az említett betétben Ida már a történetek előtt magát nevezi meg csábítónak, s emellett az elbeszélés nyitott marad, miközben az olvasónak nem lehetnek illúziói egy esetleges happy enddel kapcsolatban.

A két rész elhagyását indokolhatja a címváltozás is, vagy éppen fordítva, a két rész elhagyása indokolhatta címváltozást – miközben arra nézve nem áll a rendelkezésünkre semmilyen információ, hogy vajon mennyi változtatás tudható be az Orsova szerkesztőjének. A korábbi cím, *A komédiás leány* Idát állítja a középpontba címszereplőként, így a tájékoztató a további sorsáról indokolt, a zárlat azonban, melyből megtudjuk, hogy a valaha gazdag Mády, ki öröksége anyai részét rég elverte, akit az apja kitagadással fenyegetett, napi nyolcvan krajcárért dolgozik, ami „[s]ok az éhenhaláshoz, de kevés a megélhetéshez”, már nem tartozik hozzá Ida történetéhez. Mády felől nézve ugyanakkor összeolvasható azzal a jelellettel, amelyben az apjával történő veszekedése után a birtokhoz tartozó parkba megy Mády, amely teljesen gondozatlan: „Enyészet, pusztulás mindenfelé.”⁹ Arról ugyan részleteiben nem értesülünk, hogy az apai részt mi módon veri el Mády, hogy szegényedik el, de arról még korábban igen, hogy Ida „[k]i nem állhatta a kisvárosi, ábrándos lelkű, soványzsebű troubadurokat. Pénz kellett neki... Sok pénz.” S arról is, hogy [s]okba került Mády Farkasnak az a pár nap, míg megismerte a leányt”.¹⁰ Innen nézve is fölöslegesnek tűnik

⁹ I. m., 369.

¹⁰ I. m., 29.

a Mády elszegényedéséről szóló részletes leírás. A *Történet a régi szerelemről* ezzel szemben, ha hihetünk az utolsó mondatnak, inkább magát a szerelmet állítja a középpontba, s a zárlat okán talán mondható, hogy a sorsszerű szerelmet. Erről azonban bizonyosabbat talán akkor lehetne mondani, ha olvashatnánk a modern szerelemről is, mintegy a történet párjaként.

A *Falusi kisasszonyok* a Képes Családi Lapokban jelent meg 1893. decemberében, a *Nyári történet* pedig az Orsovában, 1895. február 10-én, Az „Öreg” *meséiből* nyolcadik darabjaként. A két szöveget szintén variációknak kell tekinteni, itt azonban nagyon is szabad variációról van szó, olyannyira, hogy a kettő az alakuló jelentés szempontjából alig összevethető, a későbbi változat erősebben társadalmi-szociológiai vonatkozású. Krúdy kapcsán a naturalizmus fogalma és Zola neve ugyan nem gyakran merül fel a szövegekkel kapcsolatban, mindamellett korai írásait illetően vitathatatlanul releváns a fogalom használata. A *Nyári történet*ben a naturalizmus kedvelt témái közül az alkohol(izmus) mellett a szexualitás is megjelenik: a gazdag inspector udvarol a szegény Tóbiás lányának, de a rektor szerint pár hónap múlva odébbáll majd, itthagya Tóbiásnak a lányt és az unokáját. Azonban, inkább a tematika, s nem annyira az ábrázolásmód, a naturalizmusé, bár találunk ilyen szövegrészeket is. A városi elbeszélő meglátogatja távoli rokonát a Mezőséken. Elered az eső, a szekérrel beküzdik magukat a következő faluba, ahol megszállnak a falu „rektor”-ánál: „Öten háltunk egy odvas zugolyban.” Az elbeszélő „soha kellemetlenebbül nem érezte”¹¹ magát. Az írás a vidéki Magyarország szociális helyzetéről fest

¹¹ *I. m.*, 335.

képet: „Juhtekintetű, idéetlen parasztnépség mászkált a házak mellett, az ereszek alatt, hol nem volt olyan rettenetes a sár. Ráncos, főlészínű a férfiak arca erre felé, az asszonyok pedig, hányat csak láttam, mind hegyes könyökű, fogatlan klepszidrák.”¹² A szatócsbolt felé „gatyás parasztgyerekek cammogtak [...], pálinkás üveget celpelve hónuk alatt.” Az ítéletet a rektor mondja ki: „Bizony, bizony tekintetes úr, a szesz teszi tönkre ezt a népet!” A helyzeten pedig azért nem lehet változtatni, mondja, mert a rossz példa az előljáróktól jön. A közállapotokért azonban, mint azt ugyancsak a rektortól megtudjuk, nem kis részben az igazságtalan adórendszer felel: a nincstelen Tóbiás ugyanannyi adót fizet, mint a háztulajdonos rektor, aki maga sem él jómódban, de vendégszeretetére büszke. Az elbeszélésnek ezen a pontján kerül legtávolabbra az önérzetes rektor és az elbeszélő szólama: „– Csak tessék bátran kopogtatni. Vendégszerető emberek laknak erre felé, a mi vidékünkön... / Mikor még a sár is vendégmarasztaló.” – teszi hozzá némi iróniával az elbeszélő.¹³ Ezzel szemben ezt a szálát a korábbi írás csak érintőlegesen tematizálja, fontosabb az elbeszélő és a tanító lánya közt alakuló kapcsolat, ez viszont sablonos zárlatot eredményez: „Egy vadgalamb turbékolt felettünk egy száraz akácfán. Én megfogtam a Boris kezét, és ő mindjárt vállamra hajtotta a fejét, úgy hallgatta a gerlice bűgását.”¹⁴ Ugyanakkor az eseményeket kommentáló elbeszélő értékelése visszavonatkozatható lesz a szövegre, amennyibe korábban azt állítja Borisról, hogy „okos lány volt. Igen keveset hasonlított azokhoz a papkisasszonyokhoz, akik oly annyira szerelmesek néha, és levendulaszagúak”,¹⁵ a temetői jelenet után azonban úgy találja, „Boris nem sokkal különbözik azoktól a papkisasszony-

¹² *Uo.*

¹³ *I. m.*, 337.

¹⁴ *I. m.*, 49

¹⁵ *I. m.*, 48.

októl, akik oly nagyon szerelmesek néha és levendulaszagúak.”¹⁶ Az utalás a szentimentalista, romantikus irodalom közhelyére az intertextualitás egy korai példája lehet, mely később Krúdy pályáján a hagyomány átértékeléséhez vezet. Mégis a *Nyári történet*et tartom sikerültebbnek a kettő közül, mert a felütést leszámítva mentes a korai írások legnagyobb hibájától: az írások jó része szervesen illeszkedő részekből összerakott történet. A felütés („A nyáron nagyon ráuntam az egész világra. Mondták, hogy nézzek körül egy kicsit vidéken: ott meggyógyulok.”¹⁷) inkább a korábbi darabhoz illik, annak a zárlatához hangolt, amennyiben bizonyos értelemben az út valóban az elbeszélő gyógyulásához vezet. Ennek a történetnek azonban semmi köze a falut és a falusiakat bemutató szociografikus részekhez. A *Nyári történet* ez utóbbi szálát erősíti fel és egészíti ki további részletekkel, s mint már jeleztem, a szerelmi szálát is alárendeli ennek.

Egyéb példákat is lehet hozni. A boldogságot megtaláló grisetten, Cerf Mary tüdőbajban hal meg, akárcsak a *Szürke történet*ben Klein József felesége. Klein történetét az elbeszélő tipikusnak nevezi. Nyomdában dolgozik, a szedők felvigyázója. A felesége halála után Klein gyászol, a munkaadója azonban érte küld, „hogy jöjjön már a nyomdába, mert a kiadó haragszik, hogy annyi sokáig gyászol egy asszonyért.”¹⁸ „*Az én nótáim*”-ból az elbeszélő szerint egyenesen a rendőri hírek között lehetne elmondani, és a sor folytatható.

A *János és Mari története* több szempontból is figyelmet érdemel. A többi naturalista hatást mutató elbeszélésekhez képest nagy különbség, hogy itt a szerelem, illetve a jövőbeli boldogulás illúziója legalábbis fenntartható, a két címszereplő nem kényszerből kerül össze. Az elbeszélés a szegény, családi háttérrel sem bíró, családot

¹⁶ I. m., 49.

¹⁷ I. m., 334.

¹⁸ I. m., 180.

alapítani akaró fiatalok indulását mutatja be. Megtudjuk, hogy János fogalmazó a megyénél, kevés a fizetése a családalapításhoz; de Marival megbeszélik, hogy János keres 35 forintot, Mari a mamával 40-et, így meg fognak élni, s augusztusban összeházasodnak. A sok humorral elmondott történetet az elbeszélő tipikusnak nevezi, sokszor hallotta, először gyerekkorában, egy nénitől, aki azt mondta, mivel nem akarta elrontani az illúziót: „De higgyük, János és Mari boldogok voltak tovább is.” Tipikus alatt itt a következőt kell érteni: „A mese mindég a régi, csak éppen a forma más.”¹⁹ Vagyis a szereplők tulajdonképpen felcserélhetőek, mintegy egymás hasonmásai. Talán tekinthető ez a felcserélhetőség, az egymás mellé rendelés poétikája egy korai példájának, mely a későbbi Krúdy írásművészetének lesz jellemzője, jóllehet poétikai magatartással itt meg nem válik, csak témaként jelenik meg.

A valamivel későbbi, 1897. januári a *Történet Kereséséről* egy nagyobb ciklus, a Fekete Szűz utcai történetek közé sorolható, bár jelen keretek között nem ez okból, hanem a más beszédmódot megidéző volta miatt tárgyalom a szöveget, amely az öreg Kerekes Ézsaiás úr történetét, meséli el. Legalábbis a történetmondó a szöveg elején őt emeli ki főhősként, és igaz, hogy jóllehet az ekkori darabok gyakori eljárásával szemben, mely szerint az elbeszélő kijelenti, hogy ez XY története (pontosabban: regénykéje, vagyis szerelmi története) lesz, valóban joggal állítható hogy ennek a *történetnek* a főszereplője legalább annyira ő, mint a lánya. Az elbeszélés hangneme ugyanakkor többször is a mesére játszik rá.

¹⁹ I. m., 217.

Már a bevezető végén a következő, funkciótlannak tetsző részeket olvassuk: „Hallottam valahol egy régi románcot aranyhajú fejedelmi hölgyről, aki elvarázsoltan egy öreg házban húzta meg magát. [...] vajon tudom a régi ház történetét? Talán több csak a sejtelem a mesében, ahogy egy ragyogó fiú kiszínezte képzelgő fejével a történetet egy királyleányról, az örök szerelemről...”²⁰ Lizike, Kerekes éppen tizenötödik születésnapját ünneplő lánya magas kőfal mögött mutatkozhat csak a kertben, az emberektől elzárva. Egyszer egy fiú jelenik meg a kőfalon, s mikor Lizi a fiú délceg alakját meglátja, „egy mese jutott eszébe, mese a királyfiúról.”²¹ A fiú megjelenésének okáról pedig a következőt tudjuk meg, „mint ő szokta mondani: meg akarta tudni, mi van odabent a kalitkában. Most meglátta az aranyhajú királykisasszonyt.”²² Az apa és a náluk szolgáló huszár, Tóbi lelkem párbeszéde az esetet túldimenzionálni látszik: „az ilyenek nem szabadna megtörténni!”²³ vagyis a reakciónk a mesei diskurzus felől a királykisasszonyt fogva tartó sárkány, gonosz varázsló stb. szólamába látszik illeszkedni, s az elbeszélő meg is erősíti ezt, amikor azt olvassuk a második rész elején, ami a kereszt-történetetekhez, egy másik ciklushoz sorolja az elbeszélést, hogy a ház „meséje [...] egy csomó egymás után következő nehéz kereszt [...] A Kerekes-ház ez összedülő feszülete az volt, hogy az öregúr nagyon rosszul bánt a meghalt nejével.” Amivel az elbeszélő félrevezeti az olvasót, mert kiderül, hogy a feleség volt kikapós, s a rosszszul bánás annyit jelentett, hogy az egyik alkalommal, amikor rajtakapta a feleségét a szeretőjével, rásújtott az agarászostorával, mire az asszony a decemberi hidegben alsóruhában elszaladt. Így hamar meghalt, halálos ágyán azonban előbb megátkozta az életben

²⁰ *Elbeszélések 3.*, 161.

²¹ *I. m.*, 162.

²² *I. m.*, 163.

²³ *I. m.*, 163.

maradottakat, vagyis, a mesei szálhoz megintcsak illeszkedően, a három lányát, akik közül a két idősebb természetesen elbukik a próbán, vagyis a házasságkötésük után hamar a viselt dolgaikról beszélt a vármegye (mint az elbeszélő megjegyzi: „azelőtt csak suttoztak róluk”).²⁴

Ez a retrospektív módon elbeszélt előtörténet magyarázza, miért kellett Lizának a világtól elzárva élni, s miért váltott ki látszólag indokolatlan izgalmat a labdáját kereső fiú megjelenése a kőfalon. A fiú és a lány a patakparton találkoznak, s hogy miről beszélnek, azt ismét a mesékre utalva tudjuk meg: „ugyan miről beszélhetnek? [...] Az igaz, hogy messze, messze van már a mese a kurta farkú nyulacsckáról és a kelepelő gölyáról, a nádasról, egy fiúról és egy leányról, kik illatos koszorúkat fonva gyöngyvirágos tavaszban verseket szavaltak: ez mind messze van, de mondhatjuk-e, hogy nem emlékezünk azért?”²⁵ – vagyis az elbeszélő számít az aktív befogadói együttműködésre. Tóbi lelkem azonban tudomást szerez a légyotokról, s úgy döntenek, mindent elmesélnek a lánynak, aki erre töredelmesen bevallja, hogy szökni készülnek, de most megbán mindent, és megírja a fiúnak, hogy „nem lehet elmenni”. „Az öregúr szeretettel simogatta az ő kis leánykájának aranyos fűrtjeit [...] derült vala minden: Muszka [a kutya] vidáman kapott el egy legyet, és Lizike másnap eltűnt a kerekés házból.”²⁶ Az idézet első tagmondata feleleveníti a történet mesei utalásait, majd az idézet utolsó tagmondata, a történet vége a „bekapta a legyet” mondásra játszik rá, amivel retorikailag is romba dönti a lány elhatározása után megrajzolt idillt, egyben pedig átértékeli a királykisasszony-mesét, ironizálja a műfajt.

²⁴ *I. m.*, 164.

²⁵ *I. m.*, 165

²⁶ *I. m.*, 167.

Összességében elmondható, hogy ezeknek a történeteknek számtalan változatával találkozunk ebben a periódusban, vagyis a pályaszakasz egészére is igaznak találhatjuk a *János és Mari története* elbeszélőjének szavait: „A mese mindég a régi, csak éppen a forma más.”